

Без сумніву виникатимуть труднощі не лише у перекладі з російської мови чи творенні окремих термінів, а й словосполучень, наприклад “золошлакоудаление, мазутонасосная, золошлакотвал”, тощо. Тому під час перекладу треба уважно і чітко передавати зміст чи суть певного терміна, причому необхідно насамперед дбати про дотримання лексичних, фонетичних та інших норм української мови. Старатись, щоб переклад чи новоутворені технічні терміни не залишались загальномовними неологізмами або не стали причиною її засмічення.

Деякі українські теплотехнічні терміни не вживались у сучасній мовній практиці, бо вважались застарілими або ігнорувались. Через те терміни, які повертаються до життя, протягом певного часу мають відтінок незвичності. Але незвичними вони будуть до того часу, поки остаточно не засвоються мовою і не увійдуть в активний словниковий запас.

Водночас треба усвідомлювати, що українська технічна термінологія повинна бути доступною, зрозумілою, лаконічною, легкою у користуванні. Наприклад загальноприйнятий в теплоенергетиці термін “золошлакоудаление” рекомендується вживати не як попеложужелевидалення, а “золошлаковидалення” або “видалення попелу і жужелю”.

Крім того, такі терміни, як зола, шлак, зольність, горючі сланці, горючий газ, льотка тощо, які міцно засвоїлись у сучасній технічній мові, не варто замінювати іншими відповідниками.

Отже, вирішення проблем відродження і творення української технічної термінології, є копіткою працею і вимагає спільних зусиль як філологів, так і фахівців енергетичної галузі.

1. *Російсько-український-англійський науково-технічний словник. Київ "Техніка", 1997р.* 2. *Словник технічної термінології. Державне видавництво України, 1928р.* 3. *О.Паномарія Культура слова. Мовностилістичні поради.-Київ: Либідь, 1999р.* 4. *А.П.Коваль Практична стилістика сучасної української мови.-Київ: "Вища школа", 1987р.* 5. *Російсько-український словник з теплотехніки та газотехніки. Київ, видавництво АН УРСР, 1962 р.*

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТЕРМІНИ-КАЛЬКИ З ПРИКМЕТНИКАМИ ФОРМИ -ЧИЙ

© Богдан Кінаш, 2000

ДУ “Львівська політехніка”

Кожен науково-технічний термін, дослівно перекладений з російської мови, вимагає перевірки на калькування. Особливо багато існує термінів-кальок з прикметниками форми -чий (енергозберігаючі технології, генеруючі енергокомпанії, вищестояча організація, стимулюючий препарат і т.д.). Для виявлення та усунення таких кальок необхідно чітко розрізняти активні та неперехідні дієприкметники і прикметники активної та неперехідної здатності.

В науково-технічній термінології активні дієприкметники теперішнього часу форми -чий потрібні, щоб виражати перебування суб'єкта у стані спрямованої від нього цьогомоментної дії (стискаюче зусилля - це зусилля, яке щось стискає в даний момент). Неперехідні дієприкметники теперішнього часу виражають перебування учасника в стані, який стосується його самого (лежачий предмет). Дієприкметники разом з іменниками утворюють вислови, а не назви і терміни, бо дієприкметник виражає стан іменника, а не його властивості чи ознаки. В таких висловах дієприкметника можна

замінювати розгорнутими формами "що + дієслово", "в (у) стані + іменник" тощо [1]. На відміну від російських, українські дієприкметники вживаються у реченнях частково у вигляді замінних розгорнутих форм (сили, що діють на тіло, різнонапрямлені), а частково безпосередньо (сума діючих сил становить ...). Безпосереднє вживання дієприкметника недопустиме, якщо в реченні він пов'язаний з підметом (банк, фінансуючий операції, - неправильно; виділені фінансуючим банком кошти - правильно). Недопустиме також вживання карикатурних дієприкметників (надходячий сигнал, гасячий струмінь, слабнучий тиск, температуряча зона тощо).

У назвах і термінах активні дієприкметники переходять у прикметники активної здатності, бо йдеться не про безпосереднє виконання дії, а про здатність її виконувати, тобто про вид чи тип суб'єкта. Тому всі науково-технічні терміни і назви, які в російській мові формуються зі словами форми -ший, в українській мові повинні формуватися з прикметниками форми -а(я, и)льний, -ний, -і(ї)вний тощо (искажающий імпульс - спотворювальний, а не спотворюючий імпульс; опрокидывающий момент - перекидний, а не перекидаючий момент; фильтрирующий слой - фільтрівний, а не фільтруючий шар і т.д.). Поставлена вимога може здатися надмірно жорсткою, але вона виправдана, бо дозволяє чітко розділити в мові дієприкметники, які вживаються тільки у формі -чий, та прикметники, які мають інші виразні форми вживання. Крім цього, звучання прикметників форм -а(я, и)льний, -ний, -і(ї)вний ідеально узгоджується з тональністю української мови, а слова форми -чий що тональність руйнують. Тому всі вживані зараз прикметники форми -чий слід вважати кальками з російської мови і поступово замінювати їх суто українськими відповідниками.

Вживання українських та російських віддієслівних прикметників у різних формах - це один з проявів відмінностей української та російської мов. Фактичні ж їх відмінності значно глибші, бо часто в обидвох мовах прикметники однакових термінів утворені від різних дієслів (несущая конструкция - тримальна конструкція; запускающее устройство - урухомлювальний пристрій) або від різних частин мови (обволакивающий препарат - плівкотвірний препарат; заземляющее звено - хребтна ланка). Деколи український та російський відповідники мають різний склад слів (окружающая среда - довкілля; режущая сторона ножа - гострий край ножа). Ці відмінності двох мов поступово поглиблюються через усунення кальок і ширше застосування в українській мові власних виражальних засобів.

Ще донедавна російський термін "несущая конструкция" перекладали як несуча конструкція, несна конструкція або конструкція-носій. Факт, що наведені варіанти перекладу є кальками був очевидним. Проте суто український термін "тримальна конструкція" було виявлено лише тоді, коли стало зрозумілим, що російська назва через мовні обмеження сформована з порушенням законів фізики. Конструкція не несе, а тримає, але слово "держать" в російській мові не дозволяє сформувати терміна.

Широковживаний зараз термін "енергозберігаючі технології" грубо зкалькований з російського терміна "энергосберегающие технологии". В українській мові існують близькі за змістом слова "зберігання" (речей) та "збереження" (традицій). Жодне з цих слів не має ніякого відношення до енергії (вона не зберігається) і до російського слова "сбережение", яке означає економність, опадливість, шадливість, бережливість у витрачанні енергії. Тому український відповідник слід шукати серед таких його варіантів: енергоекономні, енергоощадні, енергоощадливі, енергошадливі, енергошадильні та енергобережливі технології.

Для формування науково-технічних термінів широко використовуються також прикметники неперехідної здатності, значна частина яких вживається у формі -чий (пульсуючий струм, нержавіюча сталь, старіюча ізоляція, нетьмяніючий метал і т.д.). Згідно з вищезазначеною вимогою такі прикметники слід замінити на прикметники інших форм. Проте, порівняно з прикметниками активної здатності, де ефективно функціонують форми -а(я, и)льний, -ний, -і(ї)вний, прикметники неперехідної здатності замінювати значно важче. Тут лише обмежено можна використати форми -ний, -і(ї)вний, -ійний (пульсівний струм, нержавійна сталь) і дуже рідко - малопридатні форми -кий, -ливий, -а(я, и)вий тощо (нетьмянкий метал, старка (старлива) ізоляція). Вихід з положення потрібно шукати у ще не вивчених резервах мови (вищестоячий - вищепоставлений), у зміні основи слова (нероз'їдна сталь) та у виборі іншого складу слів, включаючи замінні розгорнуті форми [1].

В електротехніці, наприклад, користуються такими назвами: падаюча хвиля, блукаюча хвиля, біжуча хвиля, метод блукаючих хвиль, метод біжучих хвиль. Назва "падаюча хвиля", будучи калькою російської назви "падающая волна", не передає навіть фактичного змісту поняття, бо хвиля не падає, а набігає. Український відповідник "набіжна хвиля" знімає всі суперечності і повинен використовуватися, як науковий термін.

Блукаючої хвилі, як такої, в колах з розподіленими параметрами не буває. Кожна набіжна хвиля у вузлі кола перетворюється у відбиту і заломлену. Заломлені хвилі стають набіжними для інших вузлів і, відбиваючись, повертаються до початкового вузла. Хвиля, що повернулася, і початкова набіжна хвиля - це зовсім різні хвилі. Переміщення, які спричинили виникнення інших хвиль, не можна називати блуканнями. Тому назва "метод блукаючих хвиль" неправильна.

Правильну назву методу необхідно пов'язати з характерними особливостями процесу розрахунку. Під час обчислень за даним методом хвилі переміщують між вузлами і поступово нашаровують одна на одну. Потенціали вузлів є результатом такого нашарування. Це означає, що явище нашарування хвиль основне у процесі розрахунку і повинно бути відображеним у назві методу. Отже, метод визначення потенціалів вузлів у колах з розподіленими параметрами, який зараз називають "методом блукаючих хвиль", слід називати "методом нашарування хвиль". В разі такої назви методу відпадає потреба користуватися висловом "блукаюча хвиля".

У "методі біжучих хвиль" потенціал вузла визначають як результат дії одних і тих же хвиль, які приходять від суміжних вузлів і через кожен проміжок часу змінюються за величиною. У процесі розрахунку на кожному кроці обчислень ці набіжні хвилі еквівалентують одною і потенціал вузла визначають за правилом еквівалентної хвилі. Тому "метод біжучих хвиль" необхідно перейменувати у "метод еквівалентування хвиль". Така назва правильно відображає особливості розрахунків і позбавляє потреби користуватися висловом "біжуча хвиля", який нічого не характеризує, бо в колах з розподіленими параметрами всі хвилі рухомі.

Як бачимо, зміною складу слів досягається технічна адекватність та мовна досконалість українських термінів. Такий підхід свідчить, що існують достатньо ефективні способи усунення наявних в українській науково-технічній термінології кальок з російської мови. Але реалізація таких способів під силу лише кваліфікованим фахівцям науки і техніки у співпраці з філологами.